

Torsdag med THORS

SPRÅKLIGA KNUTAR
och diverse annat intrasslat
reder prof. Thors upp denna
gång.

"Vad har ordet örlog för etymologi? Hur kommer det sig att en örlogsman är ett fartyg och inte en människa?"

Örlog förekommer numera nästan bara i sammansättningar som örlogsfartyg och det nämnda örlogsman. Biformen örlig är ganska ovanlig och finns mest i uttrycket krig och örlig, som egentligen är detsamma som "krig". Ibland kan dock örlig avse "sjökrig".

Troligen är örlig/örlog inte något ursprungligt svenskt ord, utan ett lån från kontinenten, närmast från Nordsjökusten. Där finns i nutiden holländskans oorlog "krig" och i medellågtyskan, hanseaternas språk, lydde det motsvarande ordet orlich. Orden oorlog och orlich brukar med hänsyn till etymologien tolkas som "tillstånd då man brutit sina överenskommelser". (or- är samma ord som prepositionen ur i svenskan, slutleden torde ha betydelse "ed").

Men ordet örlogsman? Det avser ju ett krigsfartyg, en man-of-war. Mellan det engelska ordet och svenskans örlogsman finns dock inget samband. I äldre svenska kunde man brukas om ett skepp — exempel på det finns från Gustav Vasas tid — och kofferdiman användes om ett handelsfartyg.

En annan frågeställare frågar om de uttryck som i en stockholmsk tidskrift brukas om Anders Zorns föräldrar: "bryggmästare Leonard Zorn, som rått den vackra kullan Grudd Anna Andersdotter med barn". Råda i den här betydelsen är

numera ålderdomligt eller bygdemålsfärgat.

Råda i uttrycket "råda någon med barn", med andra ord "handla så, ställa så till att någon blir med barn" har en viss släktskap med uttrycket råda bot på någonting "avhjälpa någonting" — råda är således inte inskränkt till betydelsen "ge råd" — och vi använder nog alla också den kortare formen rå, t.ex. i "det råer jag inte för", "jag råer inte med uppgiften" (kan inte göra något åt den).

"Kan man använda uttrycket reda upp i betydelsen "städä, ordna upp", t.ex. "reda upp i min byrååda"?"

Det är fullt möjligt att använda reda upp i sådana betydelser; för somliga är uttrycket särskilt knutet till det som är trassligt, t.ex. "reda upp ett snöre".

En fråga som skall tas upp till slut och som har fått vänta rätt länge på svar gäller sota i betydelsen "stryka mål på någonting".

Jag antar att frågeställaren menar det ord "sota", som uttalas med kort å. Detta "sota" eller "såta" är faktiskt känt från olika trakter i Svenskfinland just i betydelser som "kludda", "stryka mål på", bl.a. från södra Österbotten.

Samme frågeställare berör uttalet av ordet byrå, nämligen i betydelsen "kontor, och liknande" (Finska notisbyrå). — Byrå har fått olika uttal beroende på om det avser en möbel eller om det avser ett kontor. När vi talar om en byrå i betydelsen "möbel" — det som dialektalt kallas "birong" — säger man byrå i all svenska — det har fått betoning på första stavelsen. I den andra betydelsen — "kontor" — uttalar vi ju ofta byrå — med tonvikt på slutet — här hos oss, men i Sverige brukas

ett uttal med första stavelsen betnad. Vem har rätt?

Det är uppenbart att en uttalsförändring är i gång: i Sverige har den vanliga svenska betoningen segrat också i betydelsen "kontor" och vi blir snart ensamma om det äldre uttalet (som ju är det franska), med betoning på slutstavelsen. Min personliga inställning är att vi kan hålla kvar det gamla uttalet, men inte känna förvåning eller förargelse över det rikssvenska uttalet. Det innebär ju i själva verket att ordet får betoning på första stavelsen — i alla betydelser.

Nästa vecka skall jag bl.a. ta upp vissa problem i ämbetspråket.

Carl-Eric Thors